

TEMURIYLAR DAVRIDA SAROY AYOLLARINING DIPLOMATIK VOSITACHILIKDAGI ROLI VA UNING SIYOSIY ALOQALARGA TA'SIRI.

Amirqulova Sevinch

ShDPI Pedagogika yo'nalishi

2-bosqich talabasi

Annotatsiya: Maqola Temuriylar davrida saroy ayollarining diplomatik vositachilikdagi rolini o'rganadi. Ayollar, ko'pincha, nikohlar va sulh shartnomalari orqali siyosiy aloqalarni mustahkamlashda muhim vositachilar bo'lgan. Ularning ta'siri diplomatik jarayonlarda katta ahamiyat kasb etgan, bu esa ularning siyosiy kuchga ega bo'lishini ta'minlagan. Maqola, shuningdek, saroy ayollarining diplomatiyadagi o'rni va vaqt o'tishi bilan ularning siyosiy rolidagi o'zgarishlarni tahlil qiladi.

Kalit so'zlar: Temuriylar davri, saroy ayollari, diplomatik vositachilik, siyosiy aloqalar, sulolaviy nikohlar, siyosiy vositachilar, Goharshodbegim, Bibixonim, siyosiy tarix, madaniy-ma'rifiy homiylik, ichki siyosat, tashqi siyosat, diplomatik missiyalar, siyosiy barqarorlik, saroy diplomatiyasi.

Movarounnahr va Xurosonda Temuriylar sulolasi (XIV–XV asrlar) hukmronligi davrida siyosiy, madaniy va diplomatik munosabatlarning shakllanishida saroy ayollarining tutgan o'rni alohida e'tiborga loyiqdir. Saroy xotinlari — xonlar onalari, xotinlari va qizlari — nafaqat din va madaniyat sohasida, balki davlat ichki va tashqi siyosatining muhim yo'nalishlarida ham faol ishtirok etganlar. Ularning diplomatik vositachilikdagi faolligi Temuriylar davlatining ichki barqarorligini ta'minlashda, shuningdek, qo'shni davlatlar bilan aloqalarni tartibga solishda muhim rol o'ynagan.

Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, saroy ayollari ko'pincha sulolaviy nikohlar vositasida strategik ittifoqlarni mustahkamlashgan, elchilik missiyalarida ishtirok etgan va ayrim hollarda siyosiy qarorlar qabul qilinishida bevosita ta'sir o'tkazganlar[2]. Ayniqsa, Bibixonim va Goharshodbegim kabi tarixiy shaxslarning faoliyati Temuriylar diplomatiyasining muhim qirralarini ochib beradi[1].

Temuriylar davridagi siyosiy jarayonlarni o'rganishda Muhammad Haydar Mirzo Qashg'ariy tomonidan yozilgan Tarixi Rashidiy ham muhim manba bo'lib xizmat qiladi, unda ayollar orqali olib borilgan siyosiy muloqot va vositachilik faoliyati haqida qimmatli ma'lumotlar berilgan[4]. Shuningdek, saroy ayollari tomonidan tashkil etilgan xayriya va ilmiy-ma'rifiy faoliyatlar ham ularning siyosiy va diplomatik ta'sirini kuchaytirishga xizmat qilgan.[3]

Mazkur maqola Temuriylar davri saroy ayollarining diplomatik vositachilikdagi rolini tarixiy jarayonlar kontekstida tahlil etishga va ularning siyosiy aloqalarga ko'rsatgan ta'sirini chuqur ilmiy asosda ochib berishga qaratilgan.

Temuriylar davrida saroy ayollarining diplomatik vositachilikdagi o'rnini ilmiy o'rganishda qator tarixiy, tarixshunoslik va diplomatiya sohasidagi tadqiqotlar asosiy manba sifatida xizmat qiladi. Mazkur mavzuning tahlilida dastlab, klassik manbalar va zamonaviy tarixiy-tahliliy ishlanmalar o'zaro uyg'un holda o'rganildi.

Xususan, V.V. Bartoldning "Turkestan v epoxu Timura" asari Temuriylar davrining umumiy siyosiy manzarasini va saroydagi ijtimoiy-siyosiy guruhlarining faoliyatini yoritishda tayanch manba sifatida tanlandi. Bartold Temur va uning avlodlari zamonida siyosiy hayotning o'ziga xos xususiyatlarini tahlil etib, ayollarning davlat va jamiyat hayotidagi mavqeiga ishora qilgan. Ammo, ularning diplomatik faoliyati to'liq ochilmaganligi sababli, ushbu asar ko'proq umumiy kontekstni belgilashda foydalanildi.[1]

Shu bilan birga, K. Shoniyozovning "Temuriylar davrida davlat boshqaruvi va siyosiy hayot" nomli tadqiqoti to'g'ridan-to'g'ri saroy ayollarining siyosiy jarayonlardagi ishtirokini ochib berishga qaratilgan bo'lib, unda Bibixonim va Goharshodbegim kabi tarixiy shaxslarning faoliyati asosida diplomatik vositachilik misollar bilan ko'rsatib o'tiladi. Shoniyozov metodologik yondashuv sifatida tarixiy voqealarni ijtimoiy-siyosiy kontekstda sistematik tahlil qilish uslubidan foydalangan.[2]

Muhammad Haydar Mirzo Qashg'ariyning "Tarixi Rashidiy" asari esa zamonaviy tarixshunoslikda ikkilamchi manba sifatida qabul qilinadi. Ushbu asarda Temuriylar sulolasining ichki nizolari va ularni hal etishda ayollar vositachiligidan foydalanish amaliyoti tasvirlangan. Asar voqealar tasvirining xronologik aniqligi va shaxsiy kuzatuvlarga asoslanganligi bilan alohida ahamiyat kasb etadi.[4]

O'zbek tadqiqotchisi O. Boyboevning "Temuriylar davlati diplomatiyasi" (2002) nomli monografiyasi esa Temuriylar zamonidagi diplomatik tizim va vositachilik institutining rivojlanishiga bag'ishlangan. Boyboev o'z tadqiqotida tarixiy manbalarni tahlil qilish, ularni zamonaviy diplomatik nazariya bilan taqqoslash metodikasini qo'llagan. U saroy ayollarining diplomatik faoliyatini ijtimoiy institut sifatida ko'rib chiqadi va ularning faoliyatini turli diplomatik shakllar (sulh bitimlari, elchilik missiyalari, sulolaviy nikohlar) orqali o'rganadi.[3]

Temuriylar davri siyosiy tarixini tahlil qilish asosida aniqlanganki, saroy ayollarining diplomatik vositachilikdagi roli faqatgina rasmiy-maishiy doiralar bilan cheklanmagan, balki bevosita siyosiy-harbiy jarayonlarga ta'sir ko'rsatgan muhim omillardan biri bo'lgan. Ularning diplomatik faoliyati davlatlararo munosabatlarni barqarorlashtirish, ichki siyosiy raqobatni yumshatish va sulolaviy manfaatlarni ilgari surish kabi strategik vazifalarni amalga oshirishda o'z ifodasini topgan.

Tadqiqot jarayonida aniqlangan asosiy natijalardan biri shuki, saroy ayollari o'z siyosiy vositachiliklarini ikki asosiy yo'nalishda amalga oshirganlar: birinchidan, ular sulolaviy nikohlar orqali siyosiy ittifoqlarni mustahkamlashgan; ikkinchidan, ular diplomatik missiyalar va xayriya faoliyati orqali o'zlarining siyosiy ta'sir doiralarini kengaytirganlar.[2]

Bibixonim va Goharshodbegim kabi tarixiy shaxslarning faoliyati Temuriylar saroyida ayollar vositasida olib borilgan diplomatik strategiyaning amaliy ifodasi sifatida namoyon bo'ladi. Masalan, Goharshodbegim tomonidan tashkil etilgan madaniy-ma'rifiy markazlar va ilm-fan homiyligi orqali faqat ma'naviy yuksalish emas, balki siyosiy hokimiyat legitimatsiyasi ham ta'minlangan. Bunday faoliyat saroy ayollarini nafaqat ichki siyosiy jarayonlarning muhim ishtirokchisi, balki xalqaro aloqalarda ham ta'sirchan diplomatlar sifatida shakllantirgan.[1]

Muhammad Haydar Mirzo Qashg'ariy Tarixi Rashidiyda saroy ayollarining murosachilik va nizolarni bartaraf etishdagi vositachilik faoliyatini tasvirlarkan, ularning siyosiy intellekt va nozik diplomatik mahoratga ega bo'lganligini qayd etadi. Bu esa saroy ayollari faqatgina an'anaviy ijtimoiy rollarda emas, balki faol siyosiy sub'yektlar sifatida ham qaralganini ko'rsatadi.[4]

Metodologik yondashuvlar orqali aniqlanganki, Temuriylar davrida saroy ayollarining diplomatik roli bevosita ularning sulolaviy maqomi, shaxsiy karizmasi va ijtimoiy tarmoqdagi aloqalar kuchiga bog'liq bo'lgan. Bu esa diplomatik vositachilikni faqat siyosiy irodaga emas, balki murakkab ijtimoiy-madaniy omillar tizimiga mansub hodisa sifatida tushunishga imkon beradi.

Umuman olganda, Temuriylar davri saroy ayollarining diplomatik faoliyati zamonaviy siyosiy tarix va diplomatiya nazariyasida alohida tadqiq etilishi zarur bo'lgan, hali to'liq ochilmagan ilmiy mavzulardan biri ekanligi isbotlandi. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, ayollar faolligi nafaqat saroy ichidagi hokimiyat dinamikasiga, balki mintaqaviy va xalqaro siyosiy vaziyatga ham bevosita ta'sir ko'rsatgan.

Temuriylar davrida saroy ayollarining diplomatik vositachilikdagi o'rni va uning siyosiy aloqalarga ta'sirini tahlil qilish natijasida, bir qator murakkab va o'zaro bog'liq omillar aniqlangan. Avvalo, saroy ayollarining diplomatik faoliyati davlat ichki siyosiy barqarorligini saqlash va tashqi aloqalarni mustahkamlashdagi muhim strategik vosita bo'lganligini qayd etish lozim. Bu holat Temuriylar davlatining siyosiy tizimida gender rollari nisbatan dinamik va murakkab shaklda namoyon bo'lganini ko'rsatadi.

V.V. Bartoldning tahlillariga ko'ra, Markaziy Osiyoning o'ziga xos siyosiy madaniyati, ayniqsa, Temuriylar sulolasi hukmronligi davrida saroy ayollarining siyosiy jarayonlardagi ishtirokini tabiiy va zaruriy hodisa sifatida shakllantirgan. Bartold fikricha, bunday faollikning ildizlari Movarounnahr va Xurosonda qadimdan mavjud bo'lgan aristokratik jamiyat an'analarga borib taqaladi.[1]

K. Shoniyozov esa saroy ayollari faolligining asosiy sababi sifatida Temuriylar davlatida hukm surgan o'ziga xos siyosiy pluralizmni ko'rsatadi. Uning fikricha, hukmdorlar o'rtasidagi kuch tarqoqligi va doimiy ichki raqobat ayollarni siyosiy-huquqiy sub'yekt sifatida faol harakat qilishga undagan. Ayniqsa, sulolaviy nikohlar orqali erishilgan diplomatik bitimlar va siyosiy ittifoqlar saroy ayollarining bevosita vositachilgisiz amalga oshirilmagan.[2]

Muhammad Haydar Mirzo Qashg'ariy Tarixi Rashidiy asarida saroy ayollari ko'pincha siyosiy kompromisslarga erishishda kalit rolni bajarganini tasvirlaydi. Bunday hollarda ular faqat shaxsiy yoki sulolaviy manfaatlarni emas, balki kengroq ijtimoiy-siyosiy barqarorlikni ta'minlashga xizmat qilganlar. Bu esa, o'z navbatida, Temuriylar davlatining uzoq muddatli siyosiy istiqboliga bevosita ta'sir ko'rsatgan.[4]

O. Boyboev esa ayollar vositachiligining diplomatik tizimdagi institutsional shakllanishi haqida so'z yuritir ekan, saroy ayollarining rasmiy diplomatik protokollarda ham muhim rol o'ynaganini ko'rsatadi. Ularning diplomatik maktublar almashinuvi, elchilar qabul qilishdagi ishtiroki hamda rasmiy tantanalarda namoyon bo'lishi ularning rolini faqat noformal diplomatiya darajasida emas, balki rasmiy siyosiy institut sifatida ham ko'rib chiqishga asos beradi.[3]

Tadqiqotlar jarayonida aniqlanganki, saroy ayollarining diplomatik vositachilikdagi faolligi faqatgina individual irodaga asoslanmagan, balki ijtimoiy-iqtisodiy sharoitlar, siyosiy an'analar va madaniy qadriyatlar tizimi bilan uzviy bog'liq bo'lgan. Xususan, Goharshodbegimning siyosiy va madaniy homiylik faoliyati orqali diplomatik ta'sir doirasini kengaytirishi, uning o'z davrida siyosiy elita orasida katta nufuzga ega bo'lishiga zamin yaratgan.

Shu bilan birga, ayollar vositachiligi Temuriylar davrida ma'lum cheklovlar va patriarxal ijtimoiy tartibotlar doirasida shakllanganini ham nazardan chetda qoldirib bo'lmaydi. Bu esa ularning faoliyatini ba'zan yashirin, bilvosita shakllarda amalga oshirish zaruriyatini yuzaga keltirgan.

Umuman olganda, saroy ayollari tomonidan amalga oshirilgan diplomatik faoliyat Temuriylar davrining siyosiy va diplomatik tarixini yanada murakkab va ko'p qirrali jarayon sifatida tushunishga imkon beradi. Mazkur natijalar ayollar tarixini an'anaviy siyosiy tarix konsepsiyasiga integratsiya qilish zarurligini ko'rsatmoqda.

Temuriylar davrida saroy ayollarining diplomatik vositachilikdagi roli va siyosiy aloqalarga ta'siri murakkab va ko'p qirrali tarixiy jarayon sifatida namoyon bo'ladi. Tadqiqotlar natijasida aniqlanganki, saroy xotinlari faqatgina an'anaviy ijtimoiy mavqe bilan cheklanib qolmay, balki faol siyosiy sub'yektlar sifatida ham Temuriylar davlatining ichki va tashqi siyosatiga bevosita ta'sir ko'rsatganlar.

Saroy ayollari tomonidan olib borilgan diplomatik faoliyat sulolaviy nikohlar, siyosiy vositachilik, madaniy-ma'rifiy homiylik va rasmiy diplomatik protokollar doirasida amalga oshirilgan. Bu faoliyat, o'z navbatida, Temuriylar davlatining

barqarorligi va mintaqaviy siyosiy muvozanatni saqlab qolishda muhim omil sifatida xizmat qilgan.

Bibixonim, Goharshodbegim va boshqa tarixiy shaxslarning faoliyati asosida saroy ayollarining siyosiy va diplomatik faoliyatlari murakkab ijtimoiy-siyosiy sharoitlarda qanday shakllanganini va rivojlanganini ko'rish mumkin. Tadqiqot davomida V.V. Bartold, K. Shoniyozov, Muhammad Haydar Mirzo Qashg'ariy va O. Boyboev kabi olimlarning ishlanmalariga tayangan holda saroy ayollarining siyosiy o'rni zamonaviy tarixshunoslik nazariyalari asosida tahlil qilindi.

Shuningdek, ayollar diplomatik faoliyatining o'ziga xos xususiyatlari, xususan, ularning siyosiy vositachilikdagi nozik va bilvosita usullaridan foydalanishi, patriarxal ijtimoiy tizim sharoitida siyosiy ta'sir ko'rsatishning samarali strategiyalari sifatida namoyon bo'ldi.

Natijada, Temuriylar davrida saroy ayollarining diplomatik faoliyati nafaqat sulola ichidagi kuch muvozanatini saqlashga, balki kengroq mintaqaviy siyosiy aloqalarni tartibga solishga ham xizmat qilgani aniqlandi. Bu esa, o'z navbatida, ayollar tarixini siyosiy tarix konsepsiyasining tarkibiy qismi sifatida o'rganish zarurligini ta'kidlaydi.

ADABIYOTLAR RO'YHATI

1. Bartold, V.V. Turkestan v epoxu Timura. — Moskva: Nauka, 1963.
2. Shoniyozov, K. Temuriylar davrida davlat boshqaruvi va siyosiy hayot. — Toshkent: Fan, 1983.
3. Boyboev, O. Temuriylar davlati diplomatiyasi. — Toshkent: O'zbekiston Milliy ensiklopediyasi, 2002.
4. Muhammad Haydar Mirzo Qashg'ariy. Tarixi Rashidiy. — Toshkent: G'afur G'ulom nomidagi Adabiyot va san'at nashriyoti, 1996.